

Радославка Р. Сударушић⁶
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за библиотекарство
<https://orcid.org/0009-0000-2212-6251>

БИБЛИОПОЛИЈУМ МИХАЈЛА МИЛАНОВИЋА – ИЗДАВАЧКА И КЊИЖАРСКА ВИЗИЈА И МИСИЈА

Михајло Милановић Сарајлија (Сарајево, 1874 – Сарајево, 1929) – писац, публициста, књижар и издавач – аутор је збирки пјесама *Босанчице* (Сарајево, 1895) и *Милованке* (Велика Кикинда, 1895), збирке приповиједака *Босанке* (Сарајево, 1903), спјева *Калуђер*, те већег броја позоришних комада (махом једночинки). Публиковао је и етнографске радове и лирске народне пјесме. Потписивао се псеудонимима *М. М-ћ.*, *Абдул Хак*, *Еишеф Еф. С. Уићуплија (Скопљак)* и *Стари Мераклија*. Сарађивао је у истакнутим листовима и часописима свога доба. Михајло Милановић био је и власник књижарнице и папирнице. Ова мултифункционална пословница (књижара, антикварница и папирница) била је, готово тридесет година, истакнуто средиште књижарске и издавачке дјелатности у Сарајеву. У нашем истраживачком фокусу је оснивање поменуте фирме и њена издавачко-књижарска оријентација. Задату проблематику посматрамо из аспекта науке о књизи. Књигу сагледавамо у својству медија индивидуалног испољавања и друштвене комуникације.

Кључне ријечи: Михајло Милановић, Сарајево, књижарница и папирница, издаваштво и књижарство, књига и читалачка публика, друштвена комуникација, културолошка мисија

1. Увод

Михајло Милановић Сарајлија (Сарајево, 1874 – Сарајево, 1929), писац, публициста, књижар и издавач, рођен је и одрастао за вријеме аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини. У свом животном вијеку, дочекао је ослобођење (1918) и успостављање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Основну школу и два разреда ниже гимназије завршио је у родном граду. Материјална оскудица нагнала га је да прекине школовање и да се запосли у трговачкој радњи Риста Бесаровића (MAKSIMOVIĆ 2007: 23-24), утицајног сарајевског трговца и јавног радника.

Михајло Милановић објављује прве литерарне радове већ у дјечачком узрасту. Оглашавао се у популарним листовима и часописима за дјецу, омладину и одрасле (MILANOVIĆ 1895: [5]; STANIĆ 2014: 456). Посезање за пером у нареченом животном раздобљу био је, такорећи, уобичајени *modus vivendi* тадашњег подмлат-

ка. Омладински активизам значајно је обиљежје српског националног и културног препорода који се догодио на прелому 19. и 20. вијека.

Милановић је врло рано стекао репутацију посвећеног културног и друштвеног неимара. Свештеник и писац Марко С. Поповић Родољуб посветио му је пјесму, под насловом „Српском сину. Драгом пријатељу: Михајлу Милановићу – Миловану” (РОРОВИЋ 1893: 128-129). Сомборски лист *Голуб* обзнанио је (1895) Милановићеву фотографију. Ту информацију благовремено преноси *Босанска вила* (1895: 365), српски књижевни лист, који је покренут крајем 1885. године у Сарајеву. Уредништво *Босанско-херцеговачкој источној*, „духовног часописа за црквено-просвјетне потребе српско-православног свештенства”, такође са сједиштем у Сарајеву, честитало је Михајлу Милановићу склапање брака: „Михајло Милановић, наш млади пјесник, вјенчао се 6. октобра [1896.] у новој срп. прав. сарајевској цркви са гђом Јованком удовом пок. Теофила Наумовића из Бањелуке” (BOSANSKO-HERCEGOVAČKI ISTOČNIK 1896: 383).

Милановић је писао лирске и епске пјесме, приповијетке, позоришне комаде, књижевне осврте, историографске и етнографске радове. Сакупљао је и објављивао лирске народне пјесме, нарочито севдалинке. Сарађивао је у многим својевременим периодичним гласилима и календарима. Био је власник издавачке књижарнице и папирнице, гдје је објављивао и сопствена дјела.

Књиге Михајла Милановића, условно речено, дијелимо на два стваралачка раздобља – књиге објављене прије и послије његовог бављења издаваштвом. Такозваном првом раздобљу⁷ припадају збирке пјесама *Босанчице* (Сарајево, Издање и штампа Шпиндлера и Лешнера, 1895) и *Милованке* (Велика Кикинда, Издање Јована Радака, 1895), позоришне игре у једном чину (*Измирили се*, Сомбор, 1893; *Заљубљени ђисмоноша*. *Шаљива ијра са ђјевањем*, Сарајево, Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, 1893; *На ђојуијарју Св. Саве*, Сомбор, Књижарница Миливоја Каракашевића, 1894; *Покајао се*, Сарајево, Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића, 1894; *На Видов дан*, Панчево, Штампарија Браће Јовановића, 1895; *У лажи је ђилијко дно*. *Позоришна ијра са ђјевањем*, Сомбор, Књижарница Миливоја Каракашевића 1899), збирка *Српске народне женске ђјесме из Сарајева* (Сарајево, Издање и штампа Шпиндлера и Лешнера, 1893) и прича *Један ођац* (Сарајево, Земаљска штампарија, 1901).

У предговору *Босанчицама*, Михајло Милановић се декларише као аутодидакт и велики љубитељ књиге и читања:

„Нека ми се нико не зачуди ако му кажем: да сам и ја један од оних самоука, који мо-
радоше, на своју велику жалост, рано оставити праг свете школе. И ја сам самоук,
али самоук, који не испушта лако књигу из својих руку, већ сам је чврсто пригрлио
на своје ватрене груди [...]” (MILANOVIĆ 1895: [6]).

У истој збирци, једна пјесма носи назив *Књизи*. Преносимо прву строфу:

„Књиго моја, књиго драга,
Ти светињо мојих дана!

7 О његовим публикацијама које је објавио у властитом издању биће ријечи у потпоглављу *Издавачка оријентација*.

Слова твоја казују ми

Сваку срећу с многих страна [...]” (MILANOVIĆ 1895: 63).

Насловљена пјесма налази се и у недатираном *Најновијем великом декламатору за народне школе*, који је објављен у издању Дворске књижаре Мите Стајића у Београду.

Ондашња књижевна критика није с претјераном наклоношћу дочекала Милановићеве пјесничке збирке (Ћ. 1895: 175). Слично су пропраћене и позоришне игре (ANONIM 1893: 274; А. 1894: 255–256; DRAGUIKI 1894: 140; V. 1894: 78). Но, то нашег писца, очигледно, није омело да сачини обимну књижевну и публицистичку оставштину. Изгледа да се превасходно руководио урођеном потребом за писањем и тзв. бављењем књигом.

Војислав Максимовић је дао цјеловит преглед и оцјену свих стваралачких аспеката Михајла Милановића (1997: 180–188; 2007: 23–37).

„Према објављеним књигама, види се да је Михајло Милановић имао двоструку амбицију: властити литерарни рад и сакупљање народних умотворина. Већ је речено да као писац није остварио запаженије књижевно-умјетничке резултате, без обзира на очиту плодност. Његове амбиције је пратио скроман таленат, иако је имао способности за запажање занимљивих мотива и збивања у домаћој средини, који су постајали и основа неким његовим приповијеткама. У укупном гледању, није се уздигао изнад оне бројне скупине данас сасвим анонимних писаца, који су били савременици ’Босанске виле’, часописа који им је давао почетну репутацију и препоруку за сарадњу и у другим тадашњим нашим гласилима” (MAKSIMOVIĆ 1997: 181).

Зденко Лешић се искључиво посветио тумачењу приповједачког рада Михајла Милановића.

„[...] Милановић се представио као један од првих скрибената у босанско-херцеговачкој књижевности. Упркос томе, он је као приповједач знатно допринио великој популарности приповијетке у Босни и Херцеговини у вријеме када се она још увијек конституисала као књижевни жанр” (LEŠIĆ 1991: 45).

У свом раду пратимо оснивање и рад Књижарнице и папирнице Михајла Милановића. Ова мултифункционална пословница (књижара, антикварница и папирница) била је, готово три деценије (колико је отприлике и постојала), једно од познатијих средишта производње, дистрибуције и друштвене афирмације књиге у Босни и Херцеговини.

Истраживање смо, између осталог, засновали и на архивским документима, који су похрањени у Архиву Босне и Херцеговине (Сарајево), те публикованој архивској грађи (BESAROVIĆ 1968). Ослонили смо се и на књижевне биљешке, осврте, рекламе и огласе који су емитовани у календарима и периодици крајем 19. и почетком 20. вијека. Значајно истраживачко врело јесу и саме књиге Михајла Милановића.

Предметну проблематику посматрамо из аспекта науке о књизи.

„Књига, после свега, представља метод преносивог похрањивања и дистрибуције

података и јавља се као нуспроизвод преласка са усмене на писану културу, процеса који траје вековима и који се одвија кроз културну размену [...]” (BORUSK 2022: 16).

Складно задатој теми, књигу сагледавамо и у својству медија индивидуалног испољавања и друштвене комуникације. „Медијска суштина књиге и њено место у систему друштвене комуникације дају основу за њено проучавање у пуном социолошком смислу као средства утицаја на индивидуалну и јавну свест” (CVETKOVA 2022: 10).

Термин „библиополијум”, кориштен у наслову рада, јесте антички назив за књижару (лат. *bibliopolium*), док „библиопол” означава књижара или трговца књигама. Сродни термини јесу и „библиополија” (трговина књигама) и „библиополистика” – научна дисциплина науке о књизи која се бави теоријом, историјом и организацијом књижарске дјелатности.

2. Оснивање Књижарнице и папирнице Михајла Милановића

Оснивање књижарских радњи тијесно је повезано са развојем штампарства, које у Босни и Херцеговини доживљава пуни процват тек крајем 19. вијека. Поред државне (Земаљске штампарије), током аустроугарске управе поникле су и бројне приватне штампарије локалних и иноземних лица. Српске штампарије покренуте су 1891. године у Сарајеву (Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића) и Мостару (Прва српска штампарија Владимира М. Радовића). Штампарије су касније постепено осниване и у Тузли, Бањој Луци, Приједору, Брчком, Бијељини, Требињу итд. (PEJANOVIĆ 1952: 24–39; REŠIDBEGOVIĆ 2014: 9–29).

Сарајево, некадашња престоница Земаљске владе за Босну и Херцеговину, било је средиште не само графичке, већ и књижарске дјелатности. Прву модерну књижару и папирницу отворио је Игнац Кенигзбергер (1879). Новембра 1897. преузима је Алберт Тир, а од 1914. њен власник је Леон Финци. Мимо тога, радиле су и књижаре Бернарда Бухвалда (1888), Данијела Кајона и Милана Шарића (1893) и Јаромира Студничке (1897) (KREŠEVLJAKOVIĆ 1991: 253–254). Најстарију књижару водио је Јаков Х. Трифковић, која је постојала и за вријеме турске владавине, мада је државну концесију стекла тек 1886. године. Књижара је била мањег капацитета и оскудног асортимана (ANONIM 1887: 176). У Сарајеву је, почетком прошлог вијека, постојало неколико издавачких књижара. Међу њима су Књижарница и папирница Михајла Милановића, Међународна књижара Н. [Наталија] Шмитран и Издавачка књижара „И. Ђ. Ђурђевић”. Руководилац Међународне књижаре Н. Шмитран био је Јово Шмитран, уредник социјалистичког гласника *Звоно* (1914; 1919–1921) и супруг Наталије Шмитран, званичне власнице. Он је 1913. покренуо и издавао едиције „Универзална библиотека” и „Ослобођење”, објављујући преведену социјално ангажовану литературу (BESAROVIĆ 1987: 228–229). Престижна издавачка књижара Исидора Ђ. Ђурђевића отворена је маја 1913. године, одакле су потекле три едиције: „Мала библиотека”, „Одабрана библиотека” и „Савремена библиотека”. Исидор Ђурђевић (познат и као Иса Ђурђевић) значајно је унаприједио програмску концепцију оновременог издаваштва у Сарајеву. Објавио је преко три стотине књига домаћих и иностраних стваралаца. Богато радно искуство стицао је

у реномираним књижарницама Арсе Пајевића у Новом Саду, Светислава Б. Цвијановића у Београду и Стјепана Куглија у Загребу (PIJUK PEJČIĆ 2023: 573–575). Његова издавачка књижара била је „мјесто сусрета културне елите града до Другог свјетског рата” (PIJUK PEJČIĆ 2023: 572).

Михајло Милановић је међу првима у свом граду успоставио кохезију књижарске и издавачке дјелатности. Његов допринос огледа се, прије свега, на плану друштвене имплементације истакнуте категорије пословања у Босни и Херцеговини⁸.

За вријеме аустроугарске управе у овим крајевима (1878–1918), постојала је строго дефинисана законска процедура у вези са отварањем штампарија, књижара и књиговезница. Грађани који су намјеравали да отворе неку од споменутих радњи, требало је да се писмено обрате Земаљској влади. Главни предуслови добијања државне концесије били су: повољно политичко владање, обезбдијеђен пословни простор, адекватна техничка опрема и одговарајући капитал.

Пошто Михајло Милановић није имао довољно материјалних средстава за самостално покретање књижаре, удружио се са суграђанином Миланом Ђ. Рајковићем (BESAROVIĆ 1968: 230–231). Њихова молба за отварање и вођење књижаре и књиговезнице предата је 9. марта 1899. године (ABiH 1899: kut. 42, br. 42510, br. 57893):

„Висока Земаљска Владо!

Ми доли смјерно и понизно потписани, жудни за сталним послом и радом – за бољу и сталнију будућност нашу, намјеравамо овдје у Сарајеву, у Фрање Јосифа улици, у дућану г. Ђорђа Рајковића, отворити једну пристојну књижарску радњу заједно са књиговезницом. Обојица молитеља рођени смо Сарајлије, бесприкорна владања и солиднога владања према свијем властима, исто тако и према свему поштов. грађанству.

Обвезујемо се, да ћемо књиге и прописе добављати само оне, које су допуштене у овијем земљама, за друге нећемо да знамо, и тврдо јамчимо, да у нашој радњи неће бити ништа, што би немило било високој влади и грађанству свијех вјероисповјести. Ако би се икада што догодило, да би од нас двојице који макар и нехотично учинио какву погрјешку – од које ћемо се увијек мудро чувати! – ми се подвргавамо највећој казни, макар и затварањем цијеле радње за навијек.

Сад, као у почетку, располагаћемо капиталом од 4000. форината а. вр.

Наша радња би се звала: 'Књижарница и књиговезница Милановића и Рајковића'.

У највећој нади, да ће нам Високоиста благоизволити отворење и вођење ове радње милостиво дозволити, биљежимо се са највећим страхопоштовањем:

У Сарајеву, 9. марта 1899. Михајло Милановић и Милан Ђ. Рајковић.”

8 Божидар, Ђурађ и Теодор Љубавић, оснивачи Горажданске штампарије (1519–1523), утемељили су штампарско-издавачко и књижарско пословање у Босни и Херцеговини, и то више од три и по вијека прије него што је оно постало овдашња редовна културна и друштвена пракса. Њихова штампарија је први медиј своје врсте у споменутих крајевима. Сљедећа по реду оснивања била је Сопронова печатња, приватна штампарија Игнаца Сопрона из Земуна (Сарајево, 1866). Преласком у власништво турске покрајинске владе, звала се Вилајетска штампарија. Послије аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, прерасла је у Земаљску штампарију.

Владин поглавар за град Сарајево сачинио је 15. марта 1899. године позитиван извјештај (АВН 1899: кут. 42, бр. 57893), казавши да су именоване Сарајлије неприговорног моралног и политичког владања (што је био одлучујући фактор за добијање концесије) и да уживају веома добру репутацију. Иако је у Сарајеву већ радило пет књижара, надлежни државни функционер саопштио је да има мјеста за још једну. Отварању књижарске радње Милановића и Рајковића погодновало је и то што се Прва српска књижара Јакова Х. Трифковића налазила у незавидном пословном и економском положају (АВН 1899: кут. 42, бр. 57893).

Интересантно је подсјетити да је 25. фебруара 1899. године, тј. неколико дана прије достављања молбе Михајла Милановића и Милана Ђ. Рајковића, Земаљској влади упућена и сродна молба њиховог суграђанина Николе Т. Кашиковића (АВН 1899: кут. 42, бр. 57621), власника и уредника *Босанске виле*. Он је том приликом затражио одобрење за покретање штампарије. Намјеравао је, како сам каже, да штампа „само 'Босанску Вилу' и уз њу најситније ствари, те тиме не би било конкуренције ни опасности за друге". Уз штампарију, Кашиковић је замолио и дозволу за отварање „једне српске књижарнице, која би носила натпис: Књижарница „Босанске Виле”.

Нажалост, молба Николе Т. Кашиковића (иначе шеста по реду) није наишла на одобрење владајуће управе, пошто је његов књижевни и јавни рад оцијењен као израз ватреног национализма. Кашиковићу би и те како значило да је имао властиту штампарију, јер се неријетко суочавао са недостатком средстава за штампање *Босанске виле* (TRAJKOVIĆ 2006: 281; REŠIDBEGOVIĆ 2014: 62). Он је, заједно са сином Сретенком, отворио књижару и антикварницу тек 1925. године (TRAJKOVIĆ 2016: 261).

У обимној студији о животу и раду Николе Т. Кашиковића, Борјанка Трајковић расвјетљава његов сукоб са Првом српском штампаријом Ристе Ј. Савића. Поседну пажњу привлачи податак да се сувласник дате штампарије звао управо Милан Рајковић (TRAJKOVIĆ 2006: 282). Премда још увијек немамо поузданих података, претпостављамо да је ријеч о поменутом Милану Ђ. Рајковићу, сараднику Михајла Милановића.

Због неподмиреног дуговања, власници именоване штампарије покренули су (1899) судски процес против Николе Т. Кашиковића (TRAJKOVIĆ 2006: 282). У новембарском двоброју *Босанске виле*, Кашиковић без устезања објављује да је Милан Рајковић иницијатор дате парнице:

„[...] Ето ми јавно признајемо да нас је сам Милан Рајковић и поред уговора са самим Савићем, који не би тако поступао, ишћерао из штампарије, а имамо и свједока и доказа за то. Имамо доказа и да смо му нудили исплаћивање дуга пред свима радницима у штампарији, а он неће без суда [...]” (KAŠIKOVIĆ 1899: 296).

Одбивши да прими судску пресуду, Никола Т. Кашиковић је, 9. маја 1900. године, осуђен на шест недјеља затвора. У међувремену, Ристо Ј. Савић раскида сарадњу са Миланом Рајковићем (TRAJKOVIĆ 2006: 285).

На основу доступних извора (BESAROVIĆ 1968: 231), видимо да ни пословно партнерство Милана Ђ. Рајковића и Михајла Милановића није дуго потрајало.

Разишли су се крајем 1901. године, послије чега се Милановић пословно осамостаљује. Установио је сопствену издавачку и књижарску дјелатност. Почетком 1902. године, добио је државно одобрење за отварање антикварне књижаре (BESAROVIĆ 1968: 231–232; MAKSIMOVIĆ 2007: 33). Његова радња звала се Књижарница и папирница Михајла Милановића. Била је смјештена у Улици Фрање Јосипа бр. 7 у Сарајеву. Адреса јој је преименована за вријеме Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Улица Краља Петра бр. 5)⁹. Радња је постојала све до смрти свог власника. У наредним потпоглављима говорићемо о издавачкој оријентацији Михајла Милановића и књижарском програму његове књижарнице и папирнице.

2.1. Издавачка оријентација

Михајло Милановић је започео издавачку дјелатност на јесен 1901. године, објавивши етнографску књигу – *Кришњаци и крсна имена у Сарајеву, Високом, Травнику, Зеници, Лијевну, Бањалуци, Приједору, Новом Кључу и Пејровцу*. На насловној страни назначено је да се ради о првој књизи. Међутим, друга није објављена. Разлози томе нису нам познати. Текст поговора указује да је Милановић био веома заинтересован за ову тематику: „Ево ме, помоћу бољом, с првом књигом [...]. Велим првом, јер је ово прва књига своје врсте за Сарајево и остала мјеста у њој унесена” (MILANOVIĆ [1901]: 32). Приређивач истовремено моли будуће читаоце да му пошаљу евентуалне примједбе, како би друго издање књиге било што потпуније и квалитетније. У сарајевском *Источнику* (1901: 526), украј срдачне препоруке, Михајлу Милановићу су упућене и одговарајуће сугестије.

Под окриљем књижарнице и папирнице, Михајло Милановић је објавио неколико властитих књижевних дјела, као што су три позоришна комада (*Штикуланићи*. Један џумбусли комад, д. г.; *Слајка сиротиња*. Комад из српској сеоској живоји у Босни, д. г.; *Косовка гјевојка*, 1913), збирка приповиједака (*Босанке*, 1903), спјев *Калуђер* (1903) и збирка лирских народних пјесма (*Одабране српске народне њјесме*. Севдалинке. Љубавне ашиклије, д. г.).

У позоришним и прозним књигама Михајла Милановића посебно су наглашени женски ликови. Аутор им претежно повјерава функцију високоморалних и друштвено одговорних личности. Репрезентативне књижевне јунакиње су, по правилу, неприкосновене чуварке породичног огњишта и српске националне и вјерске традиције. Тако су представљене Станојка Видовић у комаду *Слајка сиротиња* и Сара, хероина приповијетке „Јерко Урошевић” у збирци *Босанке*. У *Босанкама* је обрађен и мотив силоване и убијене жене („Стана”).

Милановић је, наводно, био пријатељ Јанка М. Веселиновића, којем посвећује ову збирку приповиједака – „Своме најискренијем пријатељу Јанку М. Веселиновићу, одличном српском приповједачу”. По угледу на његово приповједачко дјело, Михајло Милановић је приказивао слике и црте из живота српског народа у Сарајеву, и уопште у Босни и Херцеговини (STANIĆ 2014: 456).

Књижевни искорак Михајла Милановића представља спјев *Калуђер*, послије чега се свестраније окреће епској књижевној форми (MAKSIMOVIĆ 2007: 26). Његова велика стваралачка и издавачка преокупација јесте патриотска, ратна и „херојска” тематика. Поменућемо неколико издања: *Освајање Скадра*. *Српске на-*

⁹ Податак о адреси ове књижарнице и папирнице преузели смо из књига Михајла Милановића.

родне њјесме и слике о славним и херојским дојевима миле нам браће Црнојораца. Са 14 најновијих слика, б. г.; Гаврило Принцип или Удиство Фердинанда и Софије на Видов-дан 15.-28. јуна 1914. г., 1919; Ослобођење и васкрсење. Најновије јуначке њјесме о дојевима Срба, Бујара и Грка на Балкану 1912-1913, б. г.; Славна њодједа њрве срјске добровољачке дивизије у Добручи (Румунија). Срјска јуначка њјесмарица, б. г.; Њејово величанствено краљ Петар I. и слом Аустрије 1914-1918. Најновија њјесмарица из рајнова за ослобођење и уједињење Срба, Хрвати и Словенаца, б. г.; Најновије рајне њјесме 1914.-1918. Сијевао их Лаза Грубачевић, 1919; Руско-јапански рај 1904-1905. Најисао очевидац, б. г. итд. Набројане књиге јесу пјесничка рефлексја наше друштвене стварности, испуњене оновременим политичким превирањима, ратовима и ослободилачком борбом.

Михајло Милановић је, у суштини, национално пробудњени спектатор и хроничар свога времена. Сопствену перцепцију Сарајевског атентата (чему свједочи као савременик) преточио је у засебно штампану пјесму *Гаврило Принцип или Удиство Фердинанда и Софије на Видов-дан 15.-28. јуна 1914. г.* Пјесма је барем двапут објављена. Познато нам је њено недатовано издање, које је изашло у сарајевској Штампарии „Обод”. Милановић је редовно користио услуге ове штарије, која је радила од 1923. до 1932. године (РЕЈАНОВИЋ 1952: 42). Премда је већину публикација објавио испуштајући годину издавања, податак о штарији један је од кључних фактора распознавања постојећих издања.

Књига *Гаврило Принцип или Удиство Фердинанда и Софије на Видов-дан 15.-28. јуна 1914. г.* проткана је фотографским репродукцијама младобосанаца: Гаврила Принципа, Трифка Грабежа, Недељка Чабриновића, Вељка Чубриловића и Данила Илића. Описујући сам ток и извођење атентата, Михајло Милановић спомиње и локацију своје књижаре. То је врло занимљив начин самопромоције. Ослушнимо како се згодно упјевао у историјско памћење:

„[...] Трифко Грабеж на степеницама
Сарајевског »новог Магистрата«.
Ил’ по српски: варошке Општине.
А Гаврило Принцип гдје је стао?
Гдје је стао, ту је и остао:
У улици нашег Петра Краља,
Прам’ књижари М. Милановића! [...]” (MILANOVIĆ [b. g.]: 19-20).

У наведеном издавачком корпусу Михајла Милановића могу се пронаћи многи интересантни подаци, који измичу пажњи савремене јавности. У књизи *Најновије рајне њјесме 1914.-1918*, аутора Лазе Грубачевића, српског војника добровољца из Вуковара, налази се и пјесма *Мостар*, посвећена посљератном ослобођењу и мултиетничком уједињењу:

„Сад је Мостар ослобођен,
Народ у њем’ уједињен, [...]”
Мостарски је сваки син,
Као ватрен кремен жив,
Подносити неће бреме,
Слободе је дошло време!” (GRUBAČEVIĆ 1919: 32).

Михајло Милановић објављује и своје етнографско дјело *Српске народне здравице „У славу Божију“* (1905, 1910, 1913). У предговору првом издању, открива намјеру ове књиге:

„[...] не пожалих ни труда, ни трошка да прикупим неколико 'Слава' и да их отмам од заборава. Надам се, да ћу овом књижицом посебно користити нашем Србину тежаку, нарочито тежачкој млађарији, којима ће ова књижица бити од користи, тијем више, што у посљедње вријеме код нашег тежачког staleжа све више преотима маха нама туђе писмо, туђа латиница” (MILANOVIĆ 1905: 5).

Изашла су и два издања српских народних здравица без ознаке године. На једном од њих потписана је Штампарија „Обод”. У истој штампарији, Михајло Милановић је обнародовао и *Буквар за самоуке младе и сѣаре, за брзо учење ћирилице и латинице* (δ. г.), који је сам саставио и потписао, често пута кориштеним, апокронимом *М. М-ћ.* Уџбеник је упоредо штампан ћиричним и латиничним алфабетом. Ова публикација додатно истиче ширину и разноликост његових ауторских и издавачких претензија.

У крилу Књижарнице и папирнице Михајла Милановића објављен је (δ. г.) и *Јазавац љред судом* Петра Кочића. На књизи је истакнуто – Дозволом пишчевом. Ту је изашла и бајка у стиховима, названа *Јелисавка Обилића мајка. Вилински суд*, књижевника Михаила Сретеновића. Ова публикација је неколико пута прештампавана у београдским издавачким књижарницама Томе Јовановића и Велимира Валожића.

Посредством књижарнице и папирнице Михајло Милановић фигурише имагинарне стваралачке личности, као што су *Абдул Хак* и *Ешреф Еф. С. Ушћулија* (*Скојљак*). Друкчије казано, наш писац-издавач третира псеудониме као додатни облик комуникације са читаоцима. Књиге наводних аутора објављује латиницом, најчешће без ознаке године издавања. Под псеудоетнонимом *Абдул Хак* оглашава се историографским дјелом – *Живој и смртј сулѣана Азиза* (δ. г.). Наведеном идентитету приписује још неколико књижевних остварења: *Први бехар*. *Збирка љјесамма и љрича за нашу муслиманску младеж*, δ. г.; *За моју милу муслиманску младеж*. *Збирка љрича и љјесамма*, 1912; *Муслиманске севдалинке*. *Народне љјесме из Босне и Херцељовине*, 1906; *Омер љаша удара на Црну Гору и Бој љод Озијом*. *Муслиманска јуначка љјесмарица*, δ. г.; *Рѣјне љјесме из љурско-љалијанској рајѣа које се данас широм љросѣране љурске царевине љјевају*, 1912; *Бојеви Турака и Руса*. *Биѣке на Плевни 1877*. *Муслиманска јуначка љјесмарица*, 1912.

Под именом измишљене ауторске персоне, зване *Ешреф Еф. С. Ушћулија* (*Скојљак*), објављује *Повијесѣ љурске царевине*. *Од најсѣаријеј до најновијеј времена* (1910). Иако се у наслову назначује да је књига приређена „по турским и страним изворима”, Фехим Бајрактаревић препознаје у њој *Истѣорију Турске царевине*, коју је превео са енглеског Чедомиљ Мијатовић (Ниш, 1890). Оригинал, под насловом *Турска* [Turkey], написао је Стенли Лејн-Пул [Stanley Lane-Pool] (1854–1931), професор арапског језика на Универзитету у Даблину (BAJRAKTAREVIĆ 1953: 589–590).

Бајрактаревић сликовито описује и свој први сусрет са књигом мистерио-

зног Ушћуплије:

„Још из доба кад сам био гимназиста у Сарајеву и врло често разгледао излог књи-
жаре Михајла Милановића сећам се да сам ту видео једну историју турске цареви-
не од неког Ушћуплије (Скопљака), али се више нисам за њу интересовао, тим мање
што сам домало отишао на Универзитет у Беч, где сам могао читати главна и нај-
познатија дела о том предмету на страним језицима. Међутим, кад сам после више
година, у библиотеци Етнолошког Семинара београдског Универзитета, наишао на
Ушћуплину књигу, узео сам је на читање више из радозналости него из наде да ћу
у њој наћи нешто нарочито и темељито. Ипак, тај пут сам приметио да су многе
партије у тој књизи доста лепо и занимљиво приказане, бар у погледу главног са-
држаја, без обзира на њен језик и разне грешке и омашке у појединостима, па сам о
њој нотирао и извесне детаље” (BAJRAKTAREVIĆ 1953: 589).

Фехим Бајрактаревић претпоставља (1953: 593-594) да истински приређи-
вач књиге *Повијесѝ турске царевине* није нико други него сам Михајло Милано-
вић. Сљедствено томе, предочено мистификовање ауторства, Бајрактаревић сагле-
дава као „књижарску шпекулацију”. Таква перцепција Милановићеве издавачко-
књижарске дјелатности јесте неупитна, мада нисмо посве сигурни да је једина и
коначна. Стекли смо утисак да стваралачки пориви Михајла Милановића умно-
гоме надилазе његове меркантилне амбиције. Он је упечатљиво ријешен да угоди
читалачком публикуму. Приказује нам се, дакле, у виду сналажљивог и динамич-
ног медијатора између свијета књиге и популације свог завичајног ареала. И то је,
укратко казано, лични и професионални знамен Михајла Милановића, и најпосли-
је, суштински повод његовог свеколиког дављења књигом. Књижарница и папир-
ница Михајла Милановића била је власникова креативна радионица. Символично
речено, то је била ковачница књига – мјесто искивања оригиналних и прекивања
постојећих списатељских творевина. Никако не смијемо испустити из вида ни оно
што каже Војислав Максимовић:

„Данас је тешко утврдити вјеродостојност Милановићевих историјских извора.
Карактеристично је ипак да иза ових књига не стоји Милановићево право име и
презиме, већ необични оријентални псеудоними. Тиме се умањује и његово аутор-
ство. Наведени историографски радови вриједни су данас само помена, јер су они
потпуно превазиђени веома обимном литературом о Турском царству, која је на
нашем језику објављена у XX вијеку” (MAKSIMOVIĆ 2007: 32).

У издању Књижарнице и папирнице Михајла Милановића изашле су бројне
„муслиманске јуначке пјесмарице”, маркиране псеудонимом *Перѝев*. Тако се пот-
писивао Милановићев суграђанин и савременик Алекса Ј. Поповић Сарајлија. Ње-
гово историографско дјело *Окуѝација или Улазак Аусѝро-Уѝарске војске у Босну и*
Херцеѝовину 1878. ѝодине. По сѝраним и домаћим изворима ѝприредио Перѝев (б. г.),
такође, спада у издавачки програм дате фирме.

Путем истакнутих псеудонима, Михајло Милановић се препоручивао
углавном исламској популацији. Експериментисање са измишљеним ауторским
личностима иностраног поријекла даје његовим књигама посебну драж. Међутим,
треба освијестити и чињеницу да овакво поигравање са ауторством ипак није мо-

гло шармирати баш све социјалне слојеве.

Сензационалистички аспекти издавачке дјелатности Михајла Милановића одјекнули су у лику алузивног имена *Сћари Мераклија*. Под тим именом освануле су (1922) следеће књиге: *Књија љуна шале и смијеха*, *Пиканћине љриче* и *Ћаволске љриче*. У „пикантним” и „ћаволским” причама открива се, на комичан начин, свијет еротских сензација и тјелесних уживања. Успут се акцентује и сексуалност женске популације. Илустративан примјер јесте прича *Најдољи лијек* која отвара *Пиканћине љриче*. У фокусу је интимна драма младе Селме, удовице богатог старог бега, која се напречац преудаје да би, коначно, задовољила тјелесну и душевну жудњу. Њен нови супруг је кафеџијин „слуга” Осман, стасити, али не толико уман младић. На питање кафеџијине супруге Хајрије, „Шта ће ти онај сиромашак?”, Селма хитро одговара:

„Али он је сила од момка! [...] Ја хоћу да с њим уживам и да рађам дјецу, а њега гледајући, надам се да ћу с њим бити задовољна! Већ ако си ми пријатељ јави за ово твоје Јусуфаги, да зовне преда се Османа, и да га наговори да се ожени са мном. То учини, а од мене ти је лијеп алвалук” (STARI MERAKLIJA 1922: 7).

Иако је ово можда и најуспјелија прича у цијелој књизи, ипак се зацртани комични израз мјестимично искривљује у гротескну вулгарност. Ту има и таквих сцена и дијалога који нису у потпуности примјерени јавној обзнани. При томе, само дјело губи књижевни штимунг. У каталожкој препоруци Књижарнице и папирнице, која је објављена на полеђини књиге *Гаврило Принцип или Удистиво Фердинанда и Софије на Видов-дан 15.-28. јуна 1914. г.* (Штампарија „Обод”, б. г.), „пикантне” и „ћаволске” приче садрже етикету „само за мушкарце”. Са друге стране пак, *Књија љуна шале и смијеха* била је, у Милановићевој визури, маркер шаљивости. Тако је препоручивао и своје (недатовано и анонимно) издање – *Бекри Мусћифа. Књија љуна шале, смијеха, џумбус, љоуке и марифећских досјећака*.

Истакнути ауторски правци и идентитети, по много чему, указују да је у Михајлу Милановићу чукао духовити и инвентивни homo ludens. Одатле, ваљда, проистичу назначене стваралачке играрије које карактеришу његов библиокосмос. Питамо се шта би све постигао да је имао на располагању оовремене медије и технологију.

„Савремено тржиште омогућава читаоцу да бира не само теме, жанрове, ауторе него и формате издања књига. У настојању да прошире аудиторијум, претекну конкуренцију, увећају приходе, издавачи се понекад одлучују на веома смеле и сложене експерименте, а илустратори, дизајнери, графичари убацују у ту ватру амбиција још и цепанице свог креативног изражавања” (ŠČERBINJINA 2024: 17).

Имајући ово на уму, вјерујемо да би се Михајло Милановић одлично снашао у савременом свијету књиге.

У актуелним научним оквирима, књига се најсажетије дефинише као дијалектичко јединство медијског садржаја (текст – „душа” књиге) и медијске форме („тијело” књиге) (CVETKOVA 2022: 97–98). Михајло Милановић пажњу усмјерава и ка опреми медијске форме, рачунајући да је и то један од значајнијих начина презентације књижарнице и папирнице.

Публикације нашег издавача одликује децентна ликовно-графичка опрема. Нарочито се издваја дизајн предње корице и насловне стране, пошто су дотичне платформе заслужне за први контакт купца/читаоца са књигом. Насловница понавља изглед предње корице, уз евентуалне ликовне варијације. Украси унутар књижног блока сведени су и обимом и формом, мада испуњавају своје суштинске функције – декорација и рашчлањивање тематских цјелина. Заступљени су флорални и геометријски орнаменти, те „разиграна” линија, која одговара естетици сецесије. Тај умјетнички стил развијао се крајем 19. и у првој половини 20. вијека. Стил је попримио различита имена у земљама гдје је настајао: Југендстил у Њемачкој, Сецесија у Аустрији, Liberty (по имену ланца робних кућа) у Италији (ЕКО 2004: 368).

Издања Михајла Милановића угледала су свјетлост дана у истакнутим сарајевским штампаријама, као што су: Српска дионичарска штампарија, Исламска дионичка штампарија, Штампарија „Народа”, Штампарија Данијела А. Кајона, Штампарија Пијуковић и друг и Штампарија „Обод”. Економска повољност и квалитет услуге јесу главне претпоставке датог одабира.

2.2. Књијарски програм

Према садржини и намјени, Књијарница и папирница Михајла Милановића спада у тзв. мјешовите књијаре. Имала је стандардну понуду, о чему нас обавјештава оглас објављен у календару „Бошњак”:

„Књијарница Михајла Милановића у Сарајеву, Фрање Јосипа, улица бр. 7 има велики избор: књига – разних струка – на српском, хрватском, руском, чешком, француском, њемачком и енглеском језику, као и све књиге за основне и више дјевојачке школе и гимназије. На све ове књиге даје се највећи попуст, какав ни једна књијарница не даје” (BOŠNJAK 1906: XII).

Поред широког програма писаћег и прибора за цртање, у понуди су биле и све врсте задаћница и писанки које су употребљаване у народним основним школама и гимназијама. Михајло Милановић је био лиферант „разних српских и народних школа, канцеларија, земаљскога економата, магистрата окружнога суда, АЕ. и М. конзисторије, богослов. завода у Рељеву и т. д.” (BOŠNJAK 1906: XII). Исто-времено, имао је и дозволу да продаје школске књиге и законске прописе Земаљске владе за Босну и Херцеговину (BOŠNJAK 1906: VIII).

Настојећи да реконструиремо књијни програм Књијарнице и папирнице Михајла Милановића, ослонили смо се на њене књијарско-издавачке каталоге (спискови препоручених дјела). Каталогизација ове фирме нису штампани засебно, већ у склопу књиге¹⁰. Тиме су и купац и издавач ослобођени додатног новчаног трошка.

¹⁰ Нису сва издања Књијарнице и папирнице Михајла Милановића опремљена каталозима. Поједини примјерци које смо прегледали су оштећени, те им недостају предње и/или задње корице и/или странице. Зарад ове анализе, укрстили смо податке из каталога, који су објављени у следећим публикацијама: *Косовка дјевојка* (Штампарија „Народа”, 1913), *Најновије рајине њесме 1914.-1918. Сјјевао их Лаза Грудачевић, српски војник-добровољац из Вуковара* (Штампарија Н. Пијуковића, 1919), *Муслиманске севдалинке. Народне њесме из Босне и Херцеговине* (Српска дионичарска штампарија, б. г.), *Слајка сиротиња. Комад из српској сеоској живоји у Босни* (Српска дионичарска

Дати информациони сервиси представљају уобичајену издавачку праксу, којој је Михајло Милановић свесрдно придјегавао. Међутим, његове каталоге карактерише оскудна библиографска дескрипција, која је обухватала само наслов дјела, врсту или жанр и цијену. Због тога не можемо засигурно знати издавачко поријекло дистрибуисаних публикација. Вјерујемо да је Михајло Милановић набављао књиге истакнутих издавача и књижара у ондашњој Србији и Хрватској. На то упућују и препоручени наслови.

На сталном књижарском репертоару биле су књиге и издања самог Михајла Милановића. Поред тога, продавао је (а вјероватно и објављивао) православне молитвенике, џепне и вјечите календаре, као и разне „побожне књижице” (*Сан Пресвѣте Богородице, Чудеса Пресвѣте Богородице, Пути у рај или Царство Небесно, Дванаест великих ђеџака и Сирашни суд; Посланица с неба од јосиода нашега Исуса Христа* итд.). У књижарској понуди нарочито се истичу српске народне пјесме о Милошу Обилићу, Марку Краљевићу, Хајдук Вељку, Косовском боју, као и разне пјесмарице о српским устанцима, балканским и Првом свјетском рату. На рекламним (ненумерисаним) страницама календара „Српски задругар” (1913), пронашли смо податак да је и сарајевска књижара Данијела А. Кајона имала на располагању ратних пјесмарица, брошура о балканским ратовима, као и разних других дјела на српском и страним језицима.

Према информацијама из првог издања *Српских народних здравица* „У славу Божију” (1905), закључујемо да је књижара Михајла Милановића била богато опремљена књижевним дјелима. Ту су биле доступне приповијетке Јанка Веселиновића, Радоја Домановића и Владана Ђорђевића. Осим комерцијалних романа Милована Видаковића (*Велимир и Босилка*; *Весели двори Иве Зајорице*; *Љубомир у Јелисијуму*), присутни су и романи Јаше Томића (*Трулеж*), Бранислава Нушића (*Ойштинско дејње*) и Стевана Јевтића (*Сјахиница*). У овој књижари могле су се пронаћи књиге пјесама Бранка Радичевића, Јована Дучића, Меда Пуцића, Османа Ђикића, Владимира М. Јовановића, Милорада П. Шапчанина и др.

Експонирана је и инострана проза (Александар Л. Киланд, *Одабране новелѣ*; Џорџ Елиот, *Браћѣ Јаков*; Марија Роберт-Халт, *Истѣорија једноѣ младића*; Мор Јокаи, *Бјеунаѣ*; Ђул Бејаза, *Истѣоријски роман из јаничарскоѣ усѣанка*; Сергеј М. Кравчински *Степѣнак*, *Кућица крај Волѣ*. *Прича из живѣћа руских револуционара*; Камиј Фламарион, *Смак свѣћа*; Александар Дима, *Краљичин ђердан*, *Буна*, *Париски Мохиканци*; Виктор Иго, *Јадници*; Оноре де Балзак, *Евѣнија Гранде*; Жил Верн, *Једна срећка*. Број 9672, *Царев ѣласник*; Јозеф Крашевски, *Мушкобана*, *Песник и свѣѣ*; Адолф Бело, *Удѣсѣво у хийнози*; Алфонс Доде, *Тарѣарен на Алѣима* итд.).

штампарија у Сарајеву, б. г.), *Гаврило Принцип или Убиство Фердинанда и Софије* (Штампарија „Обод“, б. г.), *Омер паша удара на Црну Гору. Приредио Першев* (Исламска дионичка штампарија, б. г.), *Буквар за самоуке младе и старије, за брзо учење ћирилице и латинице* (Штампарија „Обод“, б. г.), *Пикантне њирице и Књижа њуна шале и смијеха* (Штампарија Н. Пијуковића, 1922). Посебну информативну и сазнајну вриједност носи каталог, штампан у *Српским народним здравицама „У славу Божију“* (Штампарија Данијела А. Кајона, 1905), гдје је издавачко-књижевна понуда класификована у шест одјељака: *Књије за дјецу, Српске народне њјесме, Пјесме умјетничке, Романи, Пријовијетке и Књије разне садржине.*

Међу женским ауторима, заступљена је италијанска новинарка и књижевница Матилде Серао и српска књижевница Лена Степановић. Лена Степановић је ступила пред босанско-херцеговачку публику захваљујући *Босанској вили* (1901, 1904), док је стваралаштво Матилде Серао представљано и у осталим фреквентним медијским сервисима у Сарајеву (*Сарајевски лист*, 1886, 1889, 1898, 1903, 1906, 1912, 1916; *Српска ријеч*, 1913) и Мостару (*Зора*, 1897, 1901). Књижевна и друштвено-политичка периодика значајно је доприносила креирању културних образаца, афирмацији писаца и анимацији читалачке популације. Михајло Милановић је препознао културолошки утицај периодике. Продавао је, понекад чак и у комплетима, репрезентативне листове и часописе, попут *Босанске виле*, *Лейойиса Мајице српске* и *Гласника Српској ученој друштва*.

Горски вијенац Петра II Петровића Његоша био је у редовној, вишегодишњој, понуди. Растурана су и издања Српске књижевне задруге, која су била веома тражена у Босни и Херцеговини. Према писању Велимира Старчевића (2011: 220), „плаве свеске” Српске књижевне задруге, по доласку у овдашње књижаре, бивале су смјеста разграбљене. Књижарској колекцији Михајла Милановића припадале су и књиге његових савременика из Босне и Херцеговине, попут Јова Г. Поповића Крајишника (*Пјесме*, Загреб, 1906), Васа Глушца (*Истина*, Мостар, 1911. Објављено латиницом и под псеудонимом Иван Вуковић.), Паскала Младеновића Зелињца (*Историја Босне и Херцеговине до њада краљевства 1463*, Сарајево, 1907) и Косте Мајкића (*Јовина исјовијег. За родитеље и омладину*, Сарајево, 1905).

Латиница је била Милановићев медиј комуникације са становништвом исламске вјероисповијести. Датој публици емитовао је и књижевне радове Јусуфа Ченгића, Намика Кемала, Мехмеда Капетановића и др. Препоручивао им је и латинично издање *Горској вијенца*, те *Коран* у преводу Мића Љубибратића, који представља прво цјеловито издање ове свете исламске књиге на српском језику и ћирилици. Објављено је 1895. године у Београду, у Задужбини Илије Милосављевића Коларца.

Каталози Михајла Милановића представљају вриједно информативно средство за расвјетљавање читалачких и издавачких аспирација минулог времена. Он је, како видимо, добро познавао ондашњу књижевну епоху и естетске захтјеве публике. По свему судећи, био је аутентичан библиопол. Настојао је да буде катализатор социокултурног успона. Доприносио је професионалном утемељењу и друштвеном експонирању књижарства у Босни и Херцеговини. Упошљавао је стандардне пословне и културолошке тактике, а неријетко је осмишљавао и сопствене. Доживотно је носио титулу најпознатијег сарајевског књижара (LEŠIĆ 1991: 44).

Вишеструко се трудио да освоји пажњу што ширег аудиторијума. Његов издавачки и књижарски асортиман превасходно припада сфери поучних и забавних „књига за народ”. Књига, заправо, доживљава своје суштинско испуњење тек у читаочевим рукама. Читалац је субјекат комуникације који иницира јавни дијалог, односно он је тај који одржава књигу у друштвеном фокусу. Ово су, прије свих, спознали књижари и издавачи, те су пажљиво и промишљено бирали садржаје које ће дистрибуисати. Дјелује да је и сам Михајло Милановић спознао ову пословну логику. Рекло би се да је изврсно познавао читалачке потребе Сарајлија. Био је упућен

и/или укључен у актуелне културолошке активности родног града. Такав вид друштвене интеграције омогућавао му је да испланира оперативнију радну стратегију.

Књига је медиј који пружа неизмјерне могућности испољавања и генерисања индивидуалног погледа на свијет. Она је ефикасно средство комуникације и преноса информација, што је несумњиво препознао и наш Михајло Милановић.

Цитирана лијература

- ANONIM 1887: ANONIM. „Prva srpska knjižara u Bosni i Hercegovini”, *Bosanska vila*, god. 2, br. 11 (1. jun 1887): str. 176. [orig.] АНОНИМ. „Прва српска књижара у Босни и Херцеговини”, *Босанска вила*, год. 2, бр. 11 (1. јун 1887): стр. 176.
- ANONIM 1893: ANONIM. „Zaljubljeni pismoноша”, *Bosanska vila*, god. 8, br. 18 (30. avgust 1893): str. 274. [orig.] АНОНИМ. „Заљубљени писмоноша”, *Босанска вила*, год. 8, бр. 18 (30. август 1893): стр. 274.
- A. 1894: A. „Pokajao se”, *Bosanska vila*, god. 9, br. 16 (30. avgust 1894): str. 255-256. [orig.] A. „Покајао се”, *Босанска вила*, год. 9, бр. 16 (30. август 1894): стр. 255-256.
- BAJRAKTAREVIĆ 1953: BAJRAKTAREVIĆ, Fehim. „Poreklo Ušćupline povijesti turske carevine”, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, br. 3/4 (1953): str. 589-595.
- BESAROVIĆ 1968: BESAROVIĆ, Risto. *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1968.
- BESAROVIĆ 1987: BESAROVIĆ, Risto. *Iz kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine (1878-1918)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1987. [orig.] БЕСАРОВИЋ, Ристо. *Из културне прошлости Босне и Херцеговине (1878-1918)*. Сарајево: Веселин Маслеша, 1987.
- BORUSK 2022: BORUSK, Amarant. *Knjiga*. Beograd: Centar za promociju nauke, 2022. [orig.] БОРУСК, Амарант. *Књига*. Београд: Центар за промоцију науке, 2022.
- BOSANSKA VILA 1895: „Slika”, *Bosanska vila*, god. 10, br. 23/24 (30. decembar 1895): str. 365. [orig.] „Слика”, *Босанска вила*, год. 10, бр. 23/24 (30. децембар 1895): стр. 365.
- BOSANSKO-HERCEGOVAČKI ISTOČNIK 1896: „Mihajlo Milanović”, *Bosansko-hercegovački istočnik*, god. 10, sv. 10, (1896): str. 383. [orig.] „Михајло Милановић”, *Босанско-херцеговачки источник*, год. 10, св. 10 (1896): стр. 383.
- BOŠNJAK 1906: „Prodavači knjiga u Bosni i Hercegovini”, *Bošnjak. Kalendar za prostu 1907. godinu*, god. 25 (1906): str. VIII.
- BOŠNJAK 1906: „Knjižarnica Mihajla Milanovića”, *Bošnjak. Kalendar za prostu 1907. godinu*, god. 25 (1906): str. XII.
- CVETKOVA 2022: CVETKOVA, Milena. *Nauka o knjizi*. Knj. 1. Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2022. [orig.] ЦВЕТКОВА, Милена. *Наука о књижи*. Књ. 1. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2022.
- Č. 1895: Č., B. „Milovanke”, *Bosanska vila*, god. 10, br. 11 (1895): str. 175. [orig.] Ч., Б. „Милованке”, *Босанска вила*, год. 10, бр. 11 (1895): стр. 175.
- DRAGUIKI 1894: DRAGUIKI. „Na pojutarju sv. Save”, *Bosanska vila*, god. 9, br. 9 (15. maj 1894): str. 140. [orig.] DRAGUIKI. „На појутарју св. Саве”, *Босанска вила*, год. 9, бр. 9 (15. мај 1894): стр. 140.
- EKO 2004: EKO, Umberto. *Istorija lepote*. Beograd: Plato, 2004.
- GRUBAČEVIĆ 1919: GRUBAČEVIĆ, Laza. *Najnovije ratne pesme 1914-1918*. Sarajevo: Knjižarni-

- ca i papirница Mihajla Milanovića, 1919. [orig.] ГРУБАЧЕВИЋ, Лаза. *Најновије ратне песме 1914–1918*. Сарајево: Књижарница и папирница Михајла Милановића, 1919.
- ISTOČNIK 1901: „Kršnjaci i krsna imena u Sarajevu i t. d.”, *Istočnik*, god. 15, sv. 22 (1901): str. 526. [orig.] „Кршњаци и крсна имена у Сарајеву и т. д.”, *Источник*, год. 15, св. 22 (1901): стр. 526.
- KAŠIKOVIĆ 1899: KAŠIKOVIĆ, Nikola. Odgovori uredništva. Gosp. Nikola St. Kukić u Zagrebu”, *Bosanska vila*, god. 14, br. 21/22 (1899): str. 296. [orig.] КАШИКОВИЋ, Никола. „Одговори уредништва. Госп. Никола Ст. Кукић у Загребу”, *Босанска вила*, год. 14, бр. 21/22, (1899): стр. 296.
- KREŠEVLJAKOVIĆ 1991: KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija. *Izabrana djela* (prir. Avdo Sućeska, Enes Pelidija). Sarajevo: Veselin Masleša, 1991.
- LEŠIĆ 1991: LEŠIĆ, Zdenko. *Pripovjedačka Bosna*. Knj. 2. Sarajevo: Institut za književnost, 1991.
- MAKSIMOVIĆ 1997: MAKSIMOVIĆ, Vojislav. *Vuk i sljedbenici*. Srbinje: Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta”, 1997. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Војислав. *Вук и слѣдбеници*. Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 1997.
- MAKSIMOVIĆ 2007: MAKSIMOVIĆ, Vojislav. „Mihajlo Milanović – pisac, sakupljač narodnih umotvorina, izdavač i knjižar”, *Radovi Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu*, br. 9, knj. 1 (2007): str. 23–37. [orig.] МАКСИМОВИЋ, Војислав. „Михајло Милановић – писац, сакупљач народних умотворина, издавач и књижар”, *Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву*, бр. 9, књ. 1 (2007): стр. 23–37.
- MILANOVIĆ 1895: MILANOVIĆ, Mihajlo. *Bosančice*. Sarajevo: Špindler i Lešner, 1895. [orig.] МИЛАНОВИЋ, Михајло. *Босанчице*. Сарајево: Шпиндлер и Лешнер, 1895.
- MILANOVIĆ [1901]: MILANOVIĆ, Mihajlo. *Kršnjaci i krsna imena u Sarajevu, Visokom, Travniku, Zenici, Lijevnu, Banjaluci, Prijedoru, Novom, Ključu i Petrovcu*. Sarajevo: Mihajlo Milanović, [1901]. [orig.] МИЛАНОВИЋ, Михајло. *Кршњаци и крсна имена у Сарајеву, Високом, Травнику, Зеници, Лијевну, Бањалуци, Приједору, Новом, Кључу и Петровцу*. Сарајево: Михајло Милановић, [1901].
- MILANOVIĆ 1905: MILANOVIĆ, Mihajlo. *Srpske narodne zdravice „U slavu Božiju”*. Sarajevo: Knjižarnica Mihajla Milanovića, 1905. [orig.] МИЛАНОВИЋ, Михајло. *Српске народне здравице „У славу Божију”*. Сарајево: Књижарница Михајла Милановића, 1905.
- MILANOVIĆ [b. g.]: MILANOVIĆ, Mihajlo. *Gavrilu Princip ili Ubistvo Ferdinanda i Sofije na Vidov-dan 15.-28. juna 1914. g.*. Sarajevo: Knjižarnica i papirница Mihajla Milanovića, [b. g.]. [orig.] МИЛАНОВИЋ, Михајло. *Гаврило Принцип или Убиство Фердинанда и Софије на Видов-дан 15.-28. јуна 1914. г.*. Сарајево: Књижарница и папирница Михајла Милановића, [б. г.].
- PEJANOVIĆ 1952: PEJANOVIĆ, Đorđe. *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529–1951*. Sarajevo: Sjetlost, 1952.
- PIJUK PEJČIĆ 2023: PIJUK PEJČIĆ, Aleksandra. „Isidor Đurđević i njegova ostavština”. U: S. Cvetković (ured.) *Arhivska građa u teoriji i praksi: zbornik radova*. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, knj. 6, 2023, str. 572–582. [orig.] ПИЈУК ПЕЈЧИЋ, Александра. „Исидор Ђурђевић и његова оставштина”. У: С. Цветковић (уред.) *Архивска грађа у теорији и пракси: зборник радова*. Београд: Архивистичко друштво Србије, књ.

6, 2023, стр. 572–582.

POPOVIĆ 1893: POPOVIĆ, Marko. *Književni radovi*. Velika Kikinda: Knjižara Jovana Radaka, 1893. [orig.] ПОПОВИЋ, Марко. *Књижевни радови*. Велика Кикинда: Књижара Јована Радака, 1893.

REŠIDBEGOVIĆ 2014: REŠIDBEGOVIĆ, Amra. *Ka univerzalnoj informaciji i komunikaciji*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2014.

SRPSKI ZADRUGAR 1913: *Srpski zadrugar. Kalendar za prostu 1914. godinu*. Sarajevo: Štamparija Kajon, 1913. [orig.] Српски задругар. Календар за просту 1914. годину. Сарајево: Штампарија Кајон.

STANIĆ 2014: STANIĆ, Mile. „Milanović, Mihajlo”, u: Č. Popov i dr. (prir.), *Srpski biografski rečnik*, knj. 6, Mar-Miš. Novi Sad: Matica srpska, 2014, str. 456. [orig.] СТАНИЋ, Миле. „Милановић, Михајло”, у: Ч. Попов и др. (прир.), *Српски биографски речник*, књ. 6, Мар-Миш. Нови Сад: Матица српска, 2014, стр. 456.

STARČEVIĆ 2011: STARČEVIĆ, Velimir. *Staro srpsko knjižarstvo*. Beograd: Službeni glasnik, 2011. [orig.] СТАРЧЕВИЋ, Велимир. *Старо српско књижарство*. Београд: Службени гласник, 2011.

STARI MERAKLIJA 1922: STARI Meraklija. *Pikantne priče*. Sarajevo: Knjižarnica i papirница Mihajla Milanovića, 1922. [orig.] СТАРИ Мераклија. *Пикантне приче*. Сарајево: Књижарница и папирница Михајла Милановића, 1922.

ŠČERBINJINA 2024: ŠČERBINJINA, Julija. *Vreme biblioskopa. Savremeno doba u ogledalu bibliokulture*. Beograd: Clio, 2024.

TRAJKOVIĆ 2006: TRAJKOVIĆ, Borjanka. *Nikola T. Kašiković. Život i delo*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2006. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Борјанка. *Никола Т. Кашиковић. Живот и дело*. Београд: Народна библиотека Србије, 2006.

TRAJKOVIĆ 2016: TRAJKOVIĆ, Borjanka. *Biblioteka i kulturno nasleđe*. Sombor: Pedagoški fakultet, 2016. [orig.] ТРАЈКОВИЋ, Борјанка. *Библиотека и културно наслеђе*. Сомбор: Педагошки факултет, 2016.

V. 1894: V. „Izmirili se”, *Bosanska vila*, god. 9, br. 5 (15. mart 1894): str. 78. [orig.] В. „Измирили се”, *Босанска вила*, год. 9, бр. 5 (15. март 1894): стр. 78.

Извори

ABiH 1899: Molba Mihajla Milanovića i Milana Đ. Rajkovića. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), kutija 42, br. 42510; br. 57893, 1899.

ABiH 1899: Izveštaj poglavara Zemaljske vlade za grad Sarajevo. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), kutija 42, br. 57893, 1899.

ABiH 1899: Molba Nikole T. Kašikovića. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada Sarajevo (ZVS), kutija 42, br. 57621, 1899.

Radoslavka R. Sudarušić

BIBLIOPOLIUM OF MIHAJLO MILANOVIĆ - PUBLISHING AND BOOKSELLING VISION AND MISSION

Summary

Mihajlo Milanović (Sarajevo, July 11 - Sarajevo, August 24, 1929) wrote lyrical and epic poems, short stories, theater plays, historiographical and ethnographical works. He published two

collections of poems (*Bosančice*, Sarajevo, 1895; *Milovanke*, Velika Kikinda, 1895), a collection of short stories *Bosanke* (Sarajevo, 1903) and a number of theater plays (*Zaljubljeni pismonoša*, Sarajevo, 1893; *Na pojutarju Sv. Save*, Sombor, 1894; *Pokajao se*, Sarajevo, 1894; *Na Vidov dan*, Pančevo, 1895; *Kosovka*, 1913; Sarajevo, *Slatka sirotinja*, Sarajevo, s. a.; *Špikulanti*, s. a. itd.) He collected folk crafts. He published a collection of folk lyric poems, entitled *Serbian Women's folk Poems* from Sarajevo (Sarajevo, 1893), as well as three books of *sevdalinka*. He prepared two ethnographic publications: *Kršnjaci i krsna imena u Sarajevu, Visokom, Travniku, Zenici, Lijevnu, Banja Luci, Prijedou, Novom, Ključu i Petrovacu* (Sarajevo, 1901) and *Srpske narodne zdravice* (Sarajevo, 1905, 1910, 1913). Mihajlo Milanović was a contributor to prominent magazines of his time. He had a bookstore and a paper shop in Sarajevo, which worked until the end of his life. Through this bookstore, Milanović was also engaged in publishing. He published his author's books, as well as those he edited or reworked according to domestic and foreign sources. He also used pseudonyms: M. M-ć., Abdul Hak, Ešref ef. Uščuplija (Skopljak) and Stari Meraklija. He specialized himself in publishing epic songs and war-themed songs, among which the most famous is *Narodni Junak Gavrilo Princip or Ubistvo Ferdinanda i Sofije na Vidov dan 15-28. juna 1914*. He also published books by his contemporaries.

Mihajlo Milanović contributed significantly to the cultural and social affirmation of book-making and publishing in Bosnia and Herzegovina. He used standard business models, although he often devised his own. By all accounts, he was an authentic personality in the world of books at that time. Until the end of his life, he held the title of the most famous bookseller in Sarajevo.

In our work, we follow the establishment and operation of Mihajlo Milanović's bookshop and paper shop. This multi-functional shop (bookstore/antique store/stationery) was the center of production, distribution and social affirmation of books in Bosnia and Herzegovina during the first three decades of the 20th century. We devoted special attention to considering the publishing and book publishing vision and mission of Mihajlo Milanović. We look at the given problem from the aspect of book science. In this regard, we perceive the book as a means of transmitting information. We also see it as a medium of individual expression and social communication.

Keywords: Mihajlo Milanović, Sarajevo, bookstore and paper shop, publishing and bookselling, book and readership, social communication, cultural mission